

POLGÁR ZOLTÁN

Gondolatok a középkori magyar pénzverésről két éremkincslelet kapcsán

A jászapáti és a jászalsószentgyörgyi pénzleletek

Pénz. Ez a szó hosszú ideje áll az ember érdeklődésének középpontjában. Állítólag nem boldogít, de szükségét mindenki elfogadja és igyekszik minél többet birtokolni belőle. Kialakulása szorosan összefügg az értékek egységes mérésének igényével, a kereskedelemmel, és talán ez a legfontosabb: a fémek felfedezésével. A fémeszközök használata megnövelte a termelés hatékonyságát, lehetőséget teremtett a nagyobb mennyiségű felhalmozásra, a feleslegek cseréjére. A folyamat ennél természetesen sokkal összetettebb, de tény, hogy az első pénznek vagy még inkább egységes értékmérőnek elfogadott fizetőeszközök a bronzkorból maradtak ránk. A pénz közvetlen elődjének a fémből, általában bronzból készült, különféle formájú öntött tárgyakat tartjuk. Ezeket széles körben elfogadták, csak csereeszközként használták. Az értéküket a fémek, a felhasználhatóság, előfordulás, és minőség határozta meg.

A pénz kialakulása hosszú folyamat, végigkövetése nem feladatunk, viszont a következőkben ismertetendő két kincslelethez nem árt néhány dolgot tudni a középkori magyar pénzverésről.

Szent István király veretett a magyar állam történetében először pénzt, ezzel meg is határozta a Magyar Királyság pénzkibocsátását egészen Károly Róbert király 1326-os pénzreformjáig, amikor az addigi ezüstdenár alapú pénzverési rendszer túlhaladottá, elavulttá vált, és firenzei mintára a magyar király aranypénzeket kezdett veretni.

A középkorban a pénz kibocsátása Magyarországon királyi jog, tehát csak a király adhatott ki pénzt. A pénzverés a királyi pénzverő kamarákban történt. A középkori magyar pénzeket úgynevezett „al marco” alapon verték, vagyis az volt meghatározva, hogy egy márka súlyú ezüstdől hány darab denárt kell verni. Az „al marco” rendszerben az egyes érmék súlya viszonylag nagy eltérést mutat, aminek az a következménye, hogy a középsúlynál nehezebb darabok kikerülnek a forgalomból, mivel nemesfémtartalmuk nagyobb névértéküknél. Az Árpád-korra jellemző az is, hogy a király évente új pénzt ad ki, ezzel párhuzamosan érvényteleníti és kivonja a forgalomból a régit. Az évenkénti pénzkibocsátás alkalmat ad a pénzrontásra: ugyanolyan névértéken kisebb nemesfémtartalmú pénzeket bocsátanak ki, növelve ezzel a királyi kincstár bevételeit. A pénzrontás eszközével főleg a szorult gazdasági helyzetben levő királyok élnek, például II. András (1205—1235), aki a királyi birtokok nagymérvű adományozása miatt kerül nehéz helyzetbe. A pénzrontás veszélyes gazdasági eszköz, mert inflációt gerjeszt. A pénzrontásos időszakokban általában elterjed a nyers nemesfém, termény és a jó minőségű külföldi pénzek használata. Fontos dolog, hogy a középkorban a külföldi pénzek is használatosak voltak — főleg

a német területek pénzei —, mert a pénzek értékét a nemesfém jelentette, amiből készültek.

A magyar pénzverés kezdetben ezüstalapú volt, kétfajta címlet volt forgalomban: a denár és az ennek felét kitevő obulus. A fentebb említett, 1326-os pénzreformtól az aranypénz lett az alapja a pénzgazdálkodásnak, de a denár és az obulus megmaradt kisebb címletű ezüstpénzként. Károly Róbert király nevéhez fűződik a nyugati mintára veretett nagyobb értékű ezüstpénz, a garas bevezetése is. Az 1326 és 1330 között lezajlott pénzügyi reformok arról árulkodnak, hogy a gazdaság alapvető változásokon ment keresztül, s ezek tették szükségessé a nagyobb értékű pénzek használatát.

A valós pénzermék mellet létezett az úgynevezett számítási pénz is, ami Magyarországon a XI—XII. században a pensa auri volt, jelentése megmért súlyú arany vagy aranypénz. Az Árpád-korban aranypénzt a Magyar Királyság nem veretett, de ismerték és használták a korszak egyik legértékállóbb pénzét, a bizánci aransolidust. A fizetendő összeget aranyértékben adták meg, de a kifizetés a forgalomban levő ezüstpénzekkel történt. A fentieken kívül alkalmazták a terménypénzt is, ami az oklevelekben leggyakrabban tinó értékként van megadva. Egyszerűsíti a dolgot, hogy a tinó értéke megegyezett a pensa auriával.

A magyar koraközépkor pénzéletét természetesen nem úgy kell elképzelni, mint a mostanit, vagyis a vert pénz használata sohasem volt kizárólagos. A XII—XIV. században a kifizetések — amint azt a ránk maradt oklevelekből tudjuk — részben pénzben, részben terményekben történtek, bár a fizetendő összeget pénzértékben vagy bizonyos mennyiségű márkában (súlyban) fejezték ki. A fenti szisztémát szükségessé tette az a tény, hogy a különféle egyházi és világi adókat például kifejezetten terményekben szedték.

A korszakban a kifizetéseknek van egy másik formája is: a nyersfémvel való fizetés, ezt hívjuk nyersfém valutának. A nyersfém vagy veretlen fém kifizetés történhetett arannyal vagy ezüsttel. Magyarországon az ezüst használata elterjedtebb, mert az arany túl nagy értékű a magyar pénzforgalom szükségleteihez képest. A nyersfémeket általában a nagyobb kifizetéseknél használták, megadott finomságú és súlyú fémrudak formájában. A XII. században Európa szerte tapasztalható a rossz minőségű veretek forgalma (azt hiszem, nem túlzás gazdasági válságról beszélni), ennek egyenes következménye a nyersfém használatának nagyobb mértékű elterjedése.

Végül, de nem utolsósorban beszélnünk kell a pénzverés technikájáról. A magyar pénzverés helye a királyi pénzverő kamara, ennek vezetője a kamaraispán. A XIII. század elejéig valószínűleg egy pénzverő kamara van az országban, ezután alapítják a többi. Az oklevelek nem mindig árulják el egyértelműen a pénzverő kamarák helyét, említéseik a következők: esztergomi kamara, a csanádi egyházmegye területén működő pénzverőhely, szeremi pénzverőkamara, budai pénzverő, báni kamara, amit később pekreci, drávántúli és zágrábi kamarának is neveztek. A fenti pénzverők az Árpád-kor végén voltak az előbbi helyeken. Károly Róbert uralkodásának idején 11 vagy 12 pénzverő ismeretes Magyarországon, és pontosan előírták, hogy azok mely megyéket látják el.

A XIII. század elejétől a király bérbe adta a pénzverési jövedelmeket, elsősorban azért, mert így nagyobb bevételekre tehetett szert a kiadások minimalizálása mellett, ami sajnos sok esetben vezetett visszaélésekhez.

Az Árpád-korban a pénz verése kézi erővel történt, mégpedig a következőképp: a verőtöbe belevésték negatív mintaként a kívánt éremképet — ezt a műveletet kétszer végezték, hiszen a veretek legnagyobb többsége kétoldalú — majd az előre levágott

1. kép. A jászalsószentgyörgyi lelet.
Zsigmond király denárjai kb. 1:3 nagyításban

vékony fémdarabkát, az úgynevezett lapkát betették a két verőtő közé, és egy verőkalapáccsal ráütöttek.

A pénzverés szinte természetes velejárója a pénzhamisítás, amit a pénzleletekben talált hamis veretek révén jól nyomon lehet követni. A legelterjedtebb módja, hogy az ezüstpénzeket kevesebb ezüsttartalmú ötvözzel vagy rézzel helyettesítik, amit azután vékony ezüsthóliával vonnak be. A hamisítás ezen módját könnyen elkerülhették úgy, hogy egyszerűen beleharaptak az érmebe, és rögtön kiderült annak hamis volta. Vannak a hamis pénzek között furcsa darabok: a fém minősége jó, de az érme két oldala nem a meghatározott és oklevelekben szigorúan megadott ábrát mutatja. Ebben az esetben arról lehetett szó, hogy egy kamarai munkás ellophatott két különböző verőtövet, és azokkal hamisított. A legveszélyesebb és szinte felderíthetetlen fajtája az volt a hamisításnak, hogy valamelyik kamarabérlő a saját hasznára vert pénzt a megfelelő súlyú és finomságú ezüsből. Ez a módszer a pénzek évenkénti beváltásakor volt nagyon jövedelmező, mert a király a bányákból fix áron vásárolta fel a nyers ezüstöt, és ha valaki „hozott” ezüsből dolgozott, hatalmas, ám jogosulatlan haszonra tehetett szert. A pénzhamisítás a XII. század nehéz gazdasági viszonyai között vált igen nagy mértékűvé. A hamisítást a törvény szigorúan büntette, a pénzhamisító teljes vagyonát elkobozták.

A fenti ismertető, ami meglehetősen vázlatos, remélhetőleg egy kicsit érthetőbbé teszi a középkori Magyarország pénzügyi viszonyait.

Az alább ismertetésre kerülő leletek két évvel ezelőtt kerültek a múzeum birtokába, de mivel teljes mennyiségükben most láthatók a Damjanich Múzeum állandó régészeti kiállításában, bemutatásuk indokolt.

1994-ben két éremkincset tártunk fel a megye területén, a Jászságban.

Az egyik lelőhely Jászsalsószentgyörgy-Telek dűlő (1. kép), a másik pedig Jászapáti-Határ dűlő (2. kép). Mindkét kincslelet ezüstdenárokat tartalmazott, és mindkettőnél nagyon fontos az a tény, hogy szakember tárta fel őket, mivel így mindkét leletről elmondható az, hogy több mint 95%-a bekerült a múzeumba. Fontos, hogy az éremlelet lehetőleg teljes egészében kerüljön a vizsgálatát végző szakember kezébe, valamint, hogy a feltárás körülményei hitelesek legyenek, tehát jól dokumentált legyen a lelőhely: ismerjük a pontos megtalálási helyet, ismerjük a kincslelet közvetlen környezetét. A fenti adatok közelebb vezetnek bennünket az érmék korabeli jelentőségének megállapításához, és ezáltal — szerencsés esetben — többet tudhatunk meg az adott korszak pénzforgalmáról, gazdasági viszonyairól és az adott régió gazdálkodási viszonyairól is.

Az éremlelet vizsgálatának van numizmatikai oldala is, mert egy zárt leletegyüttes segítségével bővíteni lehet ismereteinket az adott időszak pénzverdéről, verdejegyeiről; és nem utolsósorban az érmék súlyának pontos ismerete „árulkodik” a pénzgazdálkodás milyenségéről.

A pénzleletek és a kincsleletek megtalálása általában a véletlen műve, hiszen elrejtőjének épp az volt a célja, hogy rajta kívül más ne találja meg. A leggyakrabban háborús időkben vagy zavaros politikai viszonyok közepette kerülnek elrejtésre. A Jászapáti határában megtalált kincsről egészen pontosan megmondható, hogy mikor került a földbe: 1241 tavasza a legvalószínűbb időpont, a tatár támadás ugyanis az Alföldnek ezen a részén volt a legpusztítóbb. A leletegyüttes legkésőbbi veretei az 1235 és 1240 közötti időszak pénzei.

2. kép. A jászapáti lelet. Friesachi denárok feltárás közben

A jászalsószentgyörgyi lelet esetében nehezebb az időt pontosan meghatározni, a legkésőbbi érmetípus Zsigmond király (1387—1437) 1390—1427-ig forgalomban levő ezüstdenárja. Ebből arra lehet következtetni, hogy valamikor az 1420-as évek vége és az 1430-as évek eleje között rejtették el. Konkrét eseményhez nehéz kötni, de ebben az időszakban Zsigmond király igen ritkán tartózkodott az országban, ennek szinte egyenes következménye a közállapotok romlása volt. Egy másik tényezőt is figyelembe kell venni: körülbelül erre az időszakra tehető a jászok állandó szálláshelyeinek kialakulása, átállásuk a letelepedett életmódra, ami nem ment viszályok, harcok nélkül.

Időben a Jászapáti mellett talált kincslelet a korábbi, kezdjük tehát evvel. Egy helybeli fiatalember, Töröcsik István találta (ő azóta régészhallgató a szegedi egyetemen). Az értesítésre kiszálltunk a helyszínre V. Székely György kecskeméti régésszel, aki fémkereső műszert hozott magával. A fémkereső segítségével gyorsan megtaláltuk azt a helyet, ahol a legtöbb pénz volt egy helyen, itt kezdtük meg az ásást és találtuk meg 40 cm mélységben azt a törött nyakú agyagpalackot, amelyben 3431 darab friesachi denár, 9 ezüstrog és egy törött ezüstkarperec volt. Klasszikus kincslelet, mert nemcsak érmék, hanem más értékes tárgyak, pénzként használatos nyers fémrögök is vannak benne, ami arra utal, hogy elrejtője minden értékét eltemette.

A friesachi denárok Magyarországon 1160—1240-es évek között voltak forgalomban. Ezek a külföldi veretek jó minőségük miatt terjedtek el Magyarországon, ahol a király gyakran élt a pénzrontás eszközével. A friesachi denárokat a regensburgi érsek verette különböző pénzverőkben, egyebek mellet Friesach városában. Olyannyira megszokottá váltak, hogy a magyar király is rákényszerült utánzásukra, II. András veretett hasonló éremképű pénzeket.

A jászapáti lelet érdekessége, hogy a Magyarországon forgalomban volt friesachi denárok szinte minden típusa jelen van benne a legkorábbiaktól egészen a legkésőbbiekig. Ez a tény arra enged következtetni, hogy tulajdonosuk a legértékesebb pénzeit rejtette el.

Abban, hogy a jászalsószentgyörgyi éremlelet múzeumba került, elsőrendű szerepet játszott Gajdos Ferenc (a Telek dülő egy része egy bizonyos Gajdos Albert tulajdonában volt a század elején), aki 1983-ban megtalálta az első érméket, amelyeket a Jászalsószentgyörgyre hazaköltöző Töröcsik Zoltán régész megvizsgált, és nyomban értesítette a szolnoki Damjanich Múzeumot.

1994. június 13. és 24. között került sor az ásásra, amelyen részt vett a jászapáti kincslelet feltárásában is segédkező V. Székely György, aki fémkeresővel és szaktudásával segítette munkánkat. A lelet egy fehér gyorskorongon formált edényben volt, aminek pontos formájára csak következtetni lehet, mivel felső harmadát vagy talán nagyobb részét is az intenzív földművelés megsemmisítette. A jászalsószentgyörgyi kincs — amint a későbbi számláláskor kiderült — 25 023 darab, többségében Zsigmond király (1387—1437) által kibocsátott ezüstdenárból állt. A kincslelet nem tekinthető „hagyományos” leletnek, mert ez a hatalmas darabszámú pénz mind egyforma címletből, ezüstdenárból állt, ami (mint azt a jászapáti kincsnél is láthattuk) igen különös. Felvetődik a kérdés, miért rejtették el egy ilyen mondhatni szokatlan összetételű kincset, mert mint a fentiekben leírtuk, Zsigmond korában már vertek aranypénzeket. Ezek igazán értékállóak voltak, és sokkal kisebb mennyiségre volt szükség belőlük, így tökéletesen alkalmasak a felhalmozásra, és könnyebben kezelhetők voltak az ezüstpénzeknél. A középkornak ebben a szakaszában az arany—ezüst értékaránya körülbelül 1:14. A feltett kérdésre nem könnyű válaszolni, mert a korabeli eseményekről nem rendelkezünk elegendő információval. Több változat is feltételezhető, de

nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezek csak feltevések. Lehetséges, hogy adószedőket támadtak meg, s ők próbálták elrejtetni a pénzt, de éppúgy az is, hogy valamiféle eladásból származnak a pénzek (az összeg egy kisebb, kb. 30—35 állatból álló marhacsorda ára). Amíg nem tudunk a környék történetéről a mainál pontosabb adatokat, addig erre a kérdésre biztos választ nem adhatunk. A jászalsószentgyörgyi kincslelet denárjai jó minőségű, értékálló pénzek, nem véletlen, hogy több mint harminc évig voltak forgalomban.

A két pénzlelet feldolgozása még nem történt meg, ez a művelet hosszabb időt, éveket vesz igénybe, és végleges következtetéseket csak a pontos meghatározás után (ehhez a művelethez minden egyes pénzdarabot egyenként kell megvizsgálni) lehet róluk mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a Jászság területén az Árpád-korban élénk a pénzforgalom, amit a beköltöztetett jászok és kunok átvettek, hiszen a letelepedésük idején is élénk volt a pénzhasználat. Ezt a megállapítást a Zsigmond korában talált egyik legnagyobb ezüstpénzlelet is alátámasztja.